

ЗА СЛУЧВАНЕТО

Добрин Тодоров

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София

РЕЗЮМЕ. В доклада се разглежда относително ново социално явление, което често се проявява чрез нетрадиционна употреба на думите "случване" и "случвам". То се изразява в човешко действие, което се осъществява произволно и същевременно с определена цел. Този специфичен тип мислене вече има достатъчно широко разпространение, за да възникне нужда от проясняване на същината и последиците му върху поведението на хората. При опита за неговото осмисляне са привлечени идеи на Ж-Ф. Лиотар, Н. Бердяев, Ж-П. Сартр, Й. Хьойзинха и Е. Фром. Като резултат се стига до хипотезата, че зад необичайната езиковата употреба на глагола "случвам" се крие игрово отношение към живота, което се базира върху т. нар. негативна свобода. То предполага отказ от поемане на лична отговорност за последиците от свободните действия, които като че ли са станали от само себе си.

ABOUT "EMERGENCE"

Dobrin Todorov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia

ABSTRACT. The article studies relatively new social phenomenon, which reveals frequently when we do not use the words "emerge" and "emergence" conventionally. It indicates arbitrarily but purposeful human action. There is a necessity of making clear the essence and the results of this phenomenon on the human behavior because this specific kind of thinking is in general currency nowadays. The ideas of J-F. Lyotard, N. Berdyayev, J-P. Sartre, J. Huizinga and E. Fromm are taken to rationalize the phenomenon. As a result a hypothesis is found: the unusual use of the verb "emerge" reveals the reception of life as a game based on, so called, negative freedom. It presumes denial of personal responsibility concerning the consequences caused by free actions, which might have happened without interference.

Желанието за написване на този текст се оформи у мен постепенно. През последните месеци неведнъж бях неволен слушател на публични или частни разговори, в които често бе използвана думата "случване". Смътното впечатление, че употребата ѝ нараства едва ли би ме подтикнало за размисъл, тъй като съществителното "случка", глаголът "случвам се" и производните им изрази традиционно присъстват в околната езикова среда. Разбуждането ми от езиковата дрямка бе предизвикано преди всичко от срещата с новата за мен употребата на глагола "случвам", изразяващ действие, което е едновременно целенасочено и непреднамерено.

Тази парадоксална според мен употреба на обичаен глагол срещнах в изложението на млад колега, представено по време на научна конференция. На моя може би наивен въпрос защо толкова често говори за случване и как да разбирам действието "случвам", очевидно предполагащо целенаправено от субекта и същевременно неочакваност на резултата от това действие, колегата се затрудни да отговори. Той каза, че толкова е свикнал с тези изрази, че те вече са станали част от неговия професионален език, но не се е замислял върху значението им. Като най-вероятна причина за налагането им в своя език той видя начина, по който са говорили университетските преподаватели от висшето училище, в което скоро бе следвал. Те са наложили тези изрази като клишета в професионалния жаргон, а не просто са ги употребявали като паразитни думи в изказа си.

След описания епизод първият ми порив бе да си припомня общоприетия начин на използване на изразите от групата около думата "случай", за да се уверя, че действително става дума за ново явление. Обърнах се към Българския тълковен речник, където прилагателното "случаен" присъства със следните употреби: "1. Станал, явил се, възникнал, без да го очакваме или предвиждаме, без да зависи от предварително позната причина ("Случайна повреда на мотора", "Случайна среща"). 2. Неволен, несъзнателен ("Хвърлих случаен поглед към съседния прозорец")¹. Те акцентират върху две относително самостоятелни страни на действието, което се извършва без умисъл – *незнанието на неговото основание и липсата на воля* за извършването му. В тълковния речник са пояснени и обичайните употреби на глагола "случвам" – "намирам нейде, заварям" ("Колко пъти съм го срещал в кафенето!") и "успявам, постигам, сполучвам, улучвам" ("Едва случих да ги настигна из пътя")². След справката за мен стана ясно, че не тези значения имат предвид използващите посочения глагол за означаване на действие, което се осъществява произволно и същевременно с определена цел.

След справката с тълковния речник си дадох сметка, че е налице действително непознато за мен, но достатъчно значимо явление, което далеч не е само езиково. Очевидно употребата на въпросните изрази е проява на специфично осмисляне на реалността, което вече е достатъчно широко разпространено, за да навлезе дори в

използвания при обучението на хуманитари език. Проявяването и оценката на последиците върху поведението на хората от налагането на този тип мислене ми се струва важна задача, тъй като неговите носители очевидно не просто разпространяват поредна мода на говорене сред студентите и определени интелектуални кръгове, а влияят върху погледа към социалната действителност на широки обществени слоеве.

Да се открият писмени свидетелства, документиращи употребата на визираните изрази, респ. мисленето, което те носят, се оказва нелека задача. Изглежда, въпреки че често ги употребяват в ежедневието, хуманитарите се въздържат от тяхното използване, когато пишат текстовете си. Срещнатата трудност, разбира се, може да се обясни и с факта, че аз просто не познавам текстове на тези колеги и следователно не знам къде в тях да търся интересувашото ме явление. Когато се замислих над така създамата се ситуация, се запитах дали съществува щогоде лесен начин за изход от нея. Посоката ми бе подсказана от констатацията, че въпросният езиков феномен се среща в изказа на хора, които са близки до „постмодерната“ интелектуална парадигма или я споделят. Това обстоятелство насочи диренията ми към автори, които формират този начин на мислене. В частност се обърнах към текстовете на един от водещите изследователи на „постмодерната ситуация“ – Жан-Франсоа Лиотар.

В книгата на Лиотар *Постмодерното, обяснено за деца* се натъкнах на размишление, включващо твърдения, които изглежда добре предават не само интересувашата ме специфична употреба на думата „случване“ и на производния от нея глагол „случвам“, но и на характерния тип мислене, който е свързан с тяхното използване. Става дума за размишление на френския автор върху различните фразови режими (описателен, предписателен и др.), и в частност за връзката на нормативното говорене с тоталитаризма. Лиотар споделя разбирането, че фразата „не притежава *необходимо* съдържание“ (к.м. – Д.Т.). Според него е нужно „*нещо* да се случи, обстоятелството, а *това* което се случва (фразата, нейният смисъл, обект, както и партньорите в разговора), никога не е необходимо“³ (курсивът е на Лиотар). Авторът продължава размишлението си с констатацията, че този тип връзка е особен, доколкото представлява „необходимост на случайността“⁴. Нейното приложение в езика го кара да заяви, че „връзката между фразите не е принципно предопределена“⁵, т.е. дейността по свързването им няма необходим, а случаен характер. Самата дейност е самодостатъчна, т.е. се осъществява заради себе си. Смисълът ѝ е актът на ставането, а не преследва външни за него цели.

Струва ми се, че с откриването на този тип „необходимост“ можах да си обясня същината на интересувашия ме начин на мислене, намиращ израз в честата употреба на изказа „случване“. Очевидно става дума за такова разбиране на връзката между необходимостта и случайността, при което втората страна в отношението фактически *измества* първата. Ставащото в цялата действителност, а не само в разглежданата от Лиотар нейна специфична сфера – езиковата, се

разглежда в перспективата на непреднамереността. Събитията възникват спонтанно и произволно, а не са предизвикани от причини, позволяващи тяхното контролиране и предвиждане. Следователно тези събития са неуправляеми и изненадват с внезапната си реализация.

С обяснението за появата на събитията чрез въведената от Лиотар „необходимост на случайността“ за мен стана ясно поради каква причина тя по естествен начин се манифестира в езика с изказа „случване“. Чрез него най-добре се предава тъкмо хаотичността на ставащото. След това свое „открытие“ си дадох сметка, че въпросният вид необходимост няма универсално действие. Тя се среща в човешкия свят, тъй като само там без уговорки може да се наблюдава случайността. Както е известно, случайността възниква само там, където е налице *свободна воля*. Благодарение на тази способност се нарушава естественият ход на събитията в природния процес. Ако оставим настрана фигурата на Бога, то единствено човек притежава способността за избор. А именно изборът е условието да се действа непредвидено във всяка конкретна ситуация, т.е. според случая.

Ако разгледаме поведението на хората единствено през призмата на присъщата му „необходимост на случайността“, ще достигнем до един обобщаващ извод. Човешкото съществуване е изтъкано от случайности поради уникалността на отделните актове в него. От тази гледна точка не само раждането на човека, но и неговото оформяне като личност със специфична физиономия представлява непреднамерено действие. Иначе казано човек живее в условията на постоянна неизвестност, тъй като никой следващ епизод от живота му не може да се предвиди. За конкретния индивид всеки такъв ще представлява самостоятелна „случка“, която не се вписва във верига от необходимо следващи се актове.

Очертаният възглед за съществуването на човека, разбира се, не е оригинален. Без колебание той може да бъде отнесен към отдавна известната философска позиция на *индетерминизма*⁶. С тази констатация обаче моето любопитство към интересувашото ме явление не бе докрай задоволено. Простото му свеждане към вече известна от миналото гледна точка не решава напълно въпроса с осмислянето на съзнателната активност на човека в потока на случващите се с него събития. С други думи казано, след обяснението на явлениято „случване“ за мен остана непрояснено как личността „случва“ своите действия, така че те да бъдат едновременно непредвидени и същевременно целенасочени.

Съчетание на непредвидимост и целенасоченост на човешкото поведение е било защитавано и преди в историята на възгледите за човека. Струва си да бъде посочен персоналистският възглед на Николай Бердяев. Според руския мислител личността е пробив в „световния процес“, т.е. „внася новото, неочакваното в него“⁷. Той набляга върху *творческата* природа на човека. Същността на човека като личност се вижда в творческия ѝ потенциал, а нейното съществуване се описва като поредица от „творчески актове“. Оригиналноста на личностните действия се проявява в само-изграждането на

самата личност. Сътворяването на себе си има за абсолютно условие наличието на свобода. Затова и Бердяев разглежда човека преди всичко като свободно, а след това и като разумно същество⁸.

Що се отнася по-специално до непредвидимостта на човешкото поведение, би следвало тя да произтича от липсата на зададен план за неговото осъществяване. Подобно разбиране за отсъствие на предварителен проект относно човешкото битие се защитава например от Жан-Пол Сартр, който смята, че съществуването на човека предхожда същността му. Според френския мислител „човек по-напред съществува, случва се, явява се в света и едва след това се определя“⁹. Това виждане акцентира върху активността на отделния човек при неговото самоизграждане. Оформянето на индивидуалния му облик е резултат от свободно проектиране на неговото битие.

Между посочените два антропологични възгледа са налице редица сходства. Най-важните между тях се отнасят до свободата в действията на човека и способността му да се себеизгражда според създаден от самия него план. И в двата случая се набляга върху целенасочеността при реализацията на съответния проект, като не се бяга от предвидимостта на последиците от свободата. Безусловно се поема *личната отговорност* за тях. Тя се разглежда като неизбежна, защото свободният човек се мисли като субект на своите деяния, който се отнася сериозно към техните резултати.

Дали обаче нещата стоят по същия начин при изразителите на постмодерното мислене? Ако се върнем към текста на Лиотар, ще открием, че е налице съществена разлика между постмодерната гледна точка и тази на модерността, тук представена бегло чрез отделни идеи на Бердяев и Сартр. Когато анализира чертите на традиционните „дискурсивни жанрове“ (изложението, диалектиката, трагедията, комедията, сатирата, есето, дневникът и др.) Лиотар констатира, че те „налагат правилата си при свързването на фразите“, за да осигурят съгласуваност между съответния дискурс и целта, която му е предписана от жанра. Но тези правила според Лиотар масово не се спазват от днешните творци, тъй като те „придават по-голямо значение на *издирването на събитието*, отколкото на неговото грижливо подражание или възпроизвеждане“¹⁰ (к.м. – Д.Т.). Френският мислител смята, че е значим не самият акт на престъпване на правилата, а следствието от него – отново се „поставя въпроса за нищото на събитието“¹¹. Иначе казано, в текста не е важно съдържанието на ставащото, а *начинът* по който то се реализира. Този начин е израз на произвола на автора, който без угризение се отказва от основното предназначение на повествованието – да съобщава какво е станало, в името на свободното боравене с формата на изложението. Играта по конструиране на текста става самодостатъчна, а съдържанието му – маловажно.

Описаното от Лиотар явление според мен обаче не се отнася само до „езиковите игри“ на съвременните литератори. Извършването на действия заради самите тях се наблюдава сред различни социални слоеве и професии. Изглежда тези актове без внимание към конкретното им съдържание са привлекателни за немалко днешни хора.

Но как да определим поведението на човека, когато то се осмисля от простото му ставане, без оглед на последиците? Аз намерих у Й. Хьойзинха отговор – самодостатъчна по такъв начин е *играта*, както отбелязва известният изследовател на този феномен; според него смисълът и протичането на играта „се съдържат в самата нея“¹².

Ако досегашното ми разсъждение вярно улавя спецификата на типа мислене, често намиращ изява чрез изразите на „случването“, то може да ни доведе до интересни възможности за размисъл. Разглежданото на цялостното човешкото съществуване в модуса на играта води до разбирането, че човешкият живот престава да е поредица от рутинни и прозаични събития, които понякога се прекъсват от игрови епизоди. Ако играта е „излизане“ от „обикновения“ или „действителен живот“¹³, то тя вече престава да бъде „едно интермецо в ежедневието живот, една почивка“¹⁴ от него, а изцяло го изпълва. Всъщност престава да има друго човешко съществуване, освен игровото.

Ала превръщането на играта в единствен начин на живот прави коренно различно битието на хората. Това е така, най-малкото защото играта се отличава със „затвореност, ограниченост ... по място и време“¹⁵. От тази нейна особеност следва, че животът на човека губи своя континуум и се разпада на поредица от самостоятелни епизоди /или „игри“/, между които липсва смислова приемственост. Оттук произтича коренна промяна в управлението на човешкото поведение. Тя се изразява в отказ от изработване и следване на по-дългосрочни стратегии за него, а го осмисля само с оглед на актуалната ситуация. В крайна сметка заради справянето с обстоятелствата в настоящето се загърбват другите модуси на времето в човешкия живот – миналото и бъдещето. А това несъмнено го прави неизмеримо победен на смисъл. Защото загубата на интерес към миналото и безразличието към бъдещето лишават човек от важни измерения на битието му. От друга страна те изразяват оправдават липсата на стремеж за дълготрайни ангажименти в човешкия живот.

Хората, разглеждащи своето съществуване през призмата на играта, вероятно са горди, че осигуряват максимален простор на свободната си воля, понеже играта е „преди всичко едно *свободно действие*“¹⁶. Ала свободата, както твърди, според мен основателно, Е. Фром, има две страни. Едната е негативна и се изразява в отърсване „от всякакви връзки“¹⁷. Тази „свобода от“ цели постигане на пълна независимост от външни реалности. Другото проявление на свободата е в позитивна форма или това е т. нар. „свобода да“. Чрез нея се осигуряват възможности за „позитивна реализация на самостоятелността и индивидуалността“¹⁸. Тези форми са свързани по такъв начин, че първата е условие за появата на втората. Но е възможно човешкото поведение да се ориентира предимно към отрицателната свобода, без да си поставя цели, изискващи реализацията на позитивната ѝ посестрима.

Според мен в човешкото съществуване под формата на игра акцентът пада върху негативната проява на

свободата. Разбира се, игровите действия носят своята сериозност и понякога ангажират дълбоко участниците в тях. Но все пак става дума за пребиваване в една условна реалност, където нещата стават наужким и за определен период от време. Обвързаността на играча е краткотрайна и непълна, тъй като остава дистанцията от "истинския живот". Следователно реализацията на свободата в играта е непълноценна.

Едностраничното и непълно проявление на свободата в човешкото съществуване като игра има значими последици от морална гледна точка. Когато свободното действие не води до трайно ценностно обвързване, а цели само отхвърляне на зависимости, то престава да бъде в обсега на нравствената оценка. Това действие е морално ирелевантно, и тъкмо такова е то в рамките на играта, която "няма морална функция, нито добродетел, нито грях"¹⁹, както твърди Хьойзинха. Когато обаче цялото човешко съществуване се разглежда като игра, моралната неангажираност има изключително опасни последици.

Отиването обаче "отвъд доброто и злото" и ударението върху отрицателната свобода в игровия тип битие има за резултат разкъсване на връзката между свободата и отговорността. В нейните рамки човек се дистанцира от последиците от своите действия. Особено ярко изразено е това отчуждение при неблагоприятните следствия от съществуването-игра. Снемането на личната отговорност за собственото поведение легитимира нравствено безконтролната свобода. А това пък води до утвърждаване на едно лековато отношение към собственото и на околните съществуване. Оправдание намира животът на шега, изграден върху следване на максимата "да видим какво ще се случи, ако направим това". Резултатите от произволните действия се приемат независимо от техния характер. Те сякаш не са следствие от поведението на конкретен човек, а са станали от само себе си.

Засега това е крайният пункт в моето размишление върху начина на мислене, изразен езиково чрез думите "случване" и "случвам". Давам си сметка, че то е доста умозрително, тъй като не е подкрепено с достатъчен изходен материал. Вероятно крайността на изводите е резултат от изострената ми чувствителност към проявите

на безотговорност в социалната действителност около мен вследствие на игрово отношение към живота. Критиката ми на описания тип менталност е проява на моята ценностна пристрастност към модерното мислене. Все пак смятам, че е за предпочитане да се обърне прекалено внимание върху основанията на изглеждащ безобиден езиков изказ, отколкото да се пренебрегнат последиците от разгръщането на опасен социален феномен.

БЕЛЕЖКИ

1. *Български тълковен речник*, С., Наука и изкуство, 1973, с. 940.
2. Пак там.
3. Лиотар, Ж.-Ф. *Постмодерното, обяснено за деца*, С., ИК "Критика и Хуманизъм", 1992, с. 50.
4. Пак там.
5. Пак там.
6. Така например определението за индетерминизъм в *Краткая философская энциклопедия* (М., А/О "Издательская группа "ПРОГРЕСС", 1994, с. 175) гласи: "учение за това, че съществуват състояния и събития, за които не съществува причина или тя не може да бъде посочена".
7. Бердяев, Н. *За робството и свободата на човека*, С., Унив. изд. "Св. Климент Охридски", 1992, с. 48.
8. Пак там, с. 51.
9. Сартр, Ж.-П. *Екзистенциализмът е хуманизъм*, С., ЛИК, 1994, с. 13.
10. Лиотар, Ж.-Ф. Цит. съч., с. 50.
11. Пак там.
12. Хьойзинха, Й. *Ното ludens. Изследване на игровия елемент в културата*, С., Наука и изкуство, 1982, с. 33.
13. Пак там, с. 32.
14. Пак там.
15. Пак там, с. 33.
16. Пак там, с. 31.
17. Фром, Е. *Бягство от свободата*, С., Изд. "Христо Ботев", 1992, с. 35.
18. Пак там.
19. Хьойзинха, Й. Цит. съч., с. 30.

Препоръчана за публикуване от Катедра
„Философски и социални науки“, Хуманитарен департамент